

UDK 336.1/5:311

DOI: 10.7251/FIN1601014A

Hamid Alibašić*

Snježana Zarić**

PRETHODNO SAOPŠTENJE

Mjesto neregulirane ekonomije u sistemu nacionalnih računa

Place of unregulated economy in the national accounts system

Rezime

U svim zemljama postoje određene ekonomske aktivnosti koje zaobilaze državni sistem regulacije (tzv. neregulirana ekonomija). Te aktivnosti, iako nisu formalno-pravno registrovane, ostavljaju tragove u privrednim tokovima, pa ih je neophodno statistički obuhvatiti prilikom sastavljanja nacionalnih računa. Generalno, podaci o nivou ukupnog BDP-a bez uključene neregulirane ekonomije bi obezbjeđivali pogrešnu sliku o nivou razvijenosti privrede određene zemlje. U tom kontekstu, u ovom članku akcentat je stavljen na statistički pogled na nereguliranu ekonomiju. Obrazloženi su pojavni oblici neregulirane, odnosno neosmatrane ekonomije koji su identifikovani u okviru UN-ovog sistema nacionalnih računa. Kako sistem nacionalnih računa, zbog svog međunarodnog karaktera, pruža samo najopštije definicije, predstavljena su i dva najčešće primijenjivana analitička okvira za identifikaciju, mjerenje i uključivanje neosmatrane ekonomije u nacionalne račune – ISTAT-ov i Eurostatov. Ovo je utoliko značajnije, jer i statističke agencije u BiH slijede preporuke evropske statistike i u obračun službenog BDP-a uključuju i korekciju za nereguliranu ekonomiju.

Ključne riječi: neregulirana ekonomija, sistem nacionalnih računa, analitički okviri.

Abstract

In all countries, there are certain economic activities that bypass the state system of regulation (ie. Non-regulated economy). These activities, although they are not formally and legally registered, leave traces in trade flows, so it is necessary to statistically cover them in compiling national accounts. Overall, data on the level of total GDP without included unregulated economy would provide a false picture of the level of development of the economy given country. In this context, this article emphasis is placed on statistical view of the unregulated economy. This article explains the forms of unregulated or non observed economy, which are identified in the framework of the UN system of national accounts. As the system of national accounts, due to its international character, provides only the most general definition, here are presented the two most frequently used analytical frameworks for identifying, measuring, and the inclusion of non observed economy in the national accounts – ISTAT and Eurostat. This is all the more important because the statistical agency in Bosnia and Herzegovina to follow the recommendations of European statistics in the calculation of official GDP include the correction of an unregulated economy.

Keywords: unregulated economy, the system of national accounts, analytical frameworks.

UVOD

Preduslov za sprovođenje ekonomskih analiza je postojanje kvalitetnih i potpunih zvaničnih statističkih informacija. Analize privrednih kretanja koje su izvršene na osnovu nepotpunih podataka mogu rezultirati donošenjem pogrešnih odluka o potrebnim mjerama ekonomske politike. Iz toga proističe i neophodnost procjene veličine i obilježja ekonomskih aktivnosti koji se obavljaju van domašaja nadležnih državnih institucija. Ova potreba prepoznata je i od strane međunarodnih autoriteta koji su propisali obavezu obuhvata tih nezvaničnih aktivnosti u sistemu nacionalnih računa.

1. EKONOMSKA DEFINICIJA SIVE EKONOMIJE

Fenomen sive ekonomije u posljednje tri decenije zauzima sve više pažnje među ekonomistima, posebno nakon što se utvrdilo da ova pojava nije karakteristična samo za zemlje u razvoju i zemlje u tranziciji, nego i za mnoge razvijene zemlje. Međutim, zbog heterogenosti aktivnosti koje obuhvata, vrste poslova koje nudi, te motiva za participaciju još uvijek ne postoji univerzalna i potpuno precizna definicija sive ekonomije. Štaviše, u naučnoj i stručnoj literaturi susreću se različiti nazivi, kao što su: skrivena, ekonomija u sjenci, podzemna, paralelna, neregistrovana, nezvanična, neslužbena

* Ekonomski fakultet u Brčkom Univerziteta u Istočnom Sarajevu, e-mail: hamid.alibasic.efb@gmail.com

** Ekonomski fakultet u Brčkom Univerziteta u Istočnom Sarajevu, e-mail: snjezana.zaric.efb@gmail.com

ekonomija itd., pri čemu nije sigurno da li oni označavaju istu pojavu i, ako ne, kakvi su njihovi međusobni odnosi. U ovom radu koristiće se termini „siva“ i „neregulirana ekonomija“ kao sinonimi.

Ekonomika definicija neregulirane ekonomije koja je uobičajena u ranim naučnim radovima koji su se bavili tom problematikom jeste da ona obuhvata „ekonomske aktivnosti koje nisu registrovane od strane nadležnih državnih institucija, a koje bi trebalo uključiti u obračun zvaničnog BDP-a“.¹ U novije vrijeme, najpotpunije i najpreciznije ekonomsko tumačenje neregulirane ekonomije dali su Schneider i Enste: „Neregulirana (siva) ekonomija obuhvata neprijavljeni prihod od proizvodnje legalnih dobara i usluga, koje su plaćene ili zamijenjene trampom, a koje bi bile oporezive da su prijavljene državnim (poreskim) vlastima“ (Schneider, F., Enste, D., 2000: 78–79). Dakle, radi se o dozvoljenim oblicima ekonomskih aktivnosti, koje su tržišno verifikovane, ali nisu formalno registrovane. Ilegalne ekonomske aktivnosti (poput proizvodnje i distribucije droge), zbog činjenice da su u suprotnosti sa zakonom i da ih je stoga nemoguće registrovati, odnosno legalizovati i oporezovati, ekonomisti obično ne uključuju u definiciju sive ekonomije. Takođe se ne uzima u obzir ni proizvodnja za vlastite potrebe unutar domaćinstva, budući da te aktivnosti ne podliježu obaveznoj državnoj regulaciji, pa su njihova identifikacija i obračun otežani.

2. NAUČNE METODE PROCJENE OBIMA NEREGULIRANE EKONOMIJE

Kako je ključno obilježje sive ekonomije skrivanje od poreskih vlasti i državne regulacije, procjena njenog obima je izuzetno teška, ali i izazovna za ekonomiste. Ipak, i u ovom slučaju ne postoji unificirani pristup obračunu sive ekonomije. Različiti istraživači primjenjivali su različite naučne metode u zavisnosti od javnih oblika sive ekonomije, specifičnosti privrede date zemlje, poreskog sistema i pravne regulative. Generalno, sve primijenjene naučne metode se mogu klasifikovati u tri velike skupine: direktne, indirektna i modelske metode obračuna sive ekonomije.

Direktna metoda su u osnovi mikroekonomske i zasnovane su na rezultatima anketa i poreskoj statistici. Iako su ankete uzorka predviđene za procjenu sive ekonomije najprikladnije za prikupljanje podataka, jer obezbjeđuju detaljne informacije o strukturi sive ekonomije, kao i angažovanoj radnoj snazi u ovom sektoru, one obično zahtijevaju značajne finansijske i ljudske resurse, što predstavlja njihov veliki nedostatak. Takođe, ove ankete su osjetljive na istinitost odgovora ispitanika, jer oni oklijevaju priznati nezakonito ponašanje. Suština poreske revizije kao metode za obračun sive ekonomije svodi se na procjenu razlike između dohotka prijavljenog u poreske svrhe i izvršenih selektivnih provjera. Međutim, u ovom slučaju uzorak je odabran iz skupine poreskih obveznika koji su predali poreske prijave, pa se ne može smatrati slučajnim uzorkom reprezentativnim za ukupno stanovništvo.

Indirektna metoda su makroekonomske i procjenjuju obim sive ekonomije preko tragova koje ona ostavlja u zvaničnoj statistici. One se dalje mogu podijeliti u tri grupe:

- *Metode neusklađenosti* u sistemu nacionalnih računa polaze od toga da, prema pravilima društvenog računovodstva, BDP obračunat prema rashodovnom pristupu (zbir finalne potrošnje) mora biti jednak BDP-u obračunatom prema dohodovnom pristupu (zbir ukupnih dohodaka) i da se razlika može tumačiti

kao suma aktivnosti u nereguliranoj ekonomiji. Razlika između prihoda i rashoda, osim na makronivou, može se analizirati i na mikronivou. Za eventualnu razliku između izdataka i prihoda nekog domaćinstva, koja se ne može opravdati neto zaduženjima ili transfernim primanjima, pretpostavlja se da je pokrivena dohocima ostvarenim u nereguliranom ekonomskom sektoru. Procjena obima sive ekonomije preko tržišta radne snage zasniva se na razlici između službeno zabilježenih i stvarnih stopa aktivnosti. U tom kontekstu, razlika između stope participacije radne snage u formalnom ekonomskom sektoru i stvarne stope participacije utvrđene na osnovu komparacije sa zemljama sa sličnom privrednom strukturom i vrijednošću ove stope u prethodnom (baznom) periodu može se posmatrati kao pokazatelj obima aktivnosti u nereguliranoj ekonomiji. Pouzdanost ove metode se povećala zahvaljujući anketi o radnoj snazi, koju redovno sprovode zvanične statističke institucije, a koja obezbjeđuje stvarnu sliku stanja na tržištu rada (Mikulić, D., 2000: 41; Frey, B., Pommerehne, W., 1984: 7);

- *Monetarne metode* su među najviše korištenim u empirijskim istraživanjima. One su zasnovane na pretpostavci da se sve transakcije u sektoru sive ekonomije obavljaju u gotovom novcu, kako bi se izbjegao trag dostupan poreskim vlastima. Jednostavnije monetarne metode pretpostavljale su da bi monetarni racio (odnos količine gotovog novca i depozita po viđenju ili odnos novčane mase i BDP-a) bio konstantan tokom vremena da ne postoje transakcije u sivoj ekonomiji, pa se rast ovog racija u odnosu na referentni period, za koji se pretpostavlja da je udio sive ekonomije u BDP-u nula, koristi kao mjera rasta sive ekonomije. Prema složenijem ekonometrijskom (Tanzijevom) metodu, višak količine novca u opticaju iznad „potrebnog nivoa“ je indikator obima sive ekonomije. Potrebna količina novca u opticaju u posmatranoj godini obračunava se pomoću jednačine koja kao varijable uključuje BDP po glavi stanovnika, kamatnu stopu na depozite, stopu učešća plata i naknada u nacionalnom dohotku i nivo poreskog opterećenja. Pošto Tanzi pretpostavlja da je rast nereguliranih ekonomskih aktivnosti posljedica visokih poreza, vrijednost poreske varijable u jednačini je ili nula ili jednaka najniže zabilježenom poreskom opterećenju tokom posmatranog perioda (Tanzi, V., 1983: 289–290);
- *Metoda fizičkog inputa* (potrošnje električne energije) prvo je upotrijebljena od strane Kaufmanna i Kaliberde (1996), a kasnije je koristio i Lackó (1998). Zasniva se na pretpostavci da je potrošnja električne energije najbolji fizički indikator za mjerenje ukupnih ekonomskih (zvaničnih i nezvaničnih) aktivnosti unutar privrede. U tom kontekstu, razlika između stope porasta potrošnje električne energije (ukupne ili u domaćinstvima) i zvanične stope porasta BDP-a može se pripisati rastu sive ekonomije. Ova metoda je često korištena za obračun sive ekonomije u zemljama u tranziciji, ali se smatra nepouzdanom, jer zanemaruje tehnički progres.

Od modelskih pristupa obračuna sive ekonomije najviše se koristi MIMIC (Multiple Indicator – Multiple Cause), koji, za razliku od prethodnih metoda, koje se koncentrišu na samo jedan pokazatelj kao mjeru obima sive ekonomije, uzima u obzir višestruke uzroke koji uslovljavaju postojanje i povećanje sive ekonomije, kao i njene višestruke pokazatelje. Ovaj model koristi pristup faktorske analize, kojim se mjeri siva ekonomija kao neopažena varijabla tokom vremena na osnovu pretpostavljenih uzroka sa jedne strane i mjerljivih pokazatelja sive ekonomije sa druge strane. Kao mogući uzroci pojave sive ekonomije u modelu se najčešće

¹ Više o tome vidjeti: Feige, E., 1979, str. 6; Frey, B., Pommerehne, W., 1984, str. 2–3; Schneider, 1994, str. 194.

koriste sljedeće varijable: nivo poreskog opterećenja, intenzitet regulacije, stopa inflacije, nivo socijalnih transfera, modifikovana stopa nezaposlenosti, poreski moral itd. Ključni pokazatelji koji upućuju na postojanje i razvijenost sive ekonomije su stopa rasta realnog BDP-a i gotovina koja cirkuliše izvan banaka (monetarni agregat M1).

Rezultati obračuna sive ekonomije prema prethodno obrazloženim naučnim metodama, prije svega indirektnim i modelskim, ne mogu se koristiti u zvanične svrhe. Razlog su nedostaci koje ove metode ispoljavaju. Prije svega, one su utemeljene na pretpostavkama koje nisu u potpunosti empirijski dokazane. Nadalje, one omogućavaju procjenu neregulisanе ekonomije samo na nivou ukupne nacionalne privrede, a ne prema njenim izvorima, odnosno pojedinim djelatnostima. Takođe, različite metode daju različite rezultate u pogledu nivoa i kretanja sive ekonomije tokom godina. Međutim, istraživanja sprovedena od strane ekonomista zasigurno upućuju na postojanje i mogući obim sive ekonomije. To je, između ostalog, podstaklo i međunarodne autoritete – Evropsku komisiju, Ujedinjene nacije, Svjetsku banku, Organizaciju za ekonomsku saradnju i razvoj i Međunarodni monetarni fond da propišu obavezno uključivanje neregulisanе ekonomije u sistem nacionalnih računa i donesu niz dokumenata sa preporukama zvaničnim statističkim institucijama kako da identifikuju i obračunavaju različite oblike sive ekonomije. Time se faktički spriječilo da različite zemlje koriste različite metode obračuna sive ekonomije, usljed čega bi se nedostaci tih metoda prenosili i na nacionalne račune zemalja i onemogućili njihovu analizu u međunarodnom kontekstu.

3. RAZLOZI UKLJUČIVANJA NEREGULISANE EKONOMIJE U SISTEM NACIONALNIH RAČUNA

Pored nepouzdanosti naučnih metoda za procjenu neregulisanе ekonomije, postoje i drugi razlozi zbog kojih su međunarodne organizacije propisale detaljnu statističku proceduru za uključivanje različitih pojava neregulisanе ekonomije u sistem nacionalnih računa. Prije svega, ukoliko sistem nacionalnih računa ne bi obuhvatao sivu ekonomiju, on ne bi ispunjavao svoju osnovnu svrhu, a to je obezbjeđivanje sveukupnog prikaza privrede jedne zemlje.

Za korisnike nacionalnih izvještaja, a prvenstveno kreatore ekonomske politike, nepotpuna pokrivenost ekonomskih aktivnosti sistemom nacionalnih računa, prouzrokovala bi probleme u razumijevanju stanja i kretanja ekonomije. U tom slučaju, zvanični statistički podaci o ključnim makroekonomskim kategorijama bili bi nerealni (potcijenjeni), što bi onemogućilo njihovu kvalitetnu analizu i međunarodnu uporedivost, a samim tim i donošenje pravilnih odluka o potrebnim mjerama ekonomske politike. Slično tome, projekcije budućih makroekonomskih trendova bile bi nepouzdana, posebno zbog toga što je dokazano da se neregulisanа i formalna ekonomija kreću u suprotnim smjerovima, odnosno neregulisanа ekonomija raste u periodima kada je zvanična ekonomija u kontrakciji.

Za nacionalne statističke institucije, neobračunavanje sive ekonomije prouzokovalo bi probleme zbog unutrašnje neravnoteže nacionalnih računa, jer bi se određene ekonomske transakcije evidentirale samo na jednoj strani. Na primjer, domaćinstva kao ekonomski subjekti nemaju motiva da prikrivaju svoju potrošnju dobara i usluga (rashode) iako ta dobra i usluge potiču iz neregulisanog ekonomskog sektora, dok istovremeno korespondirajuće proizvodne aktivnosti (prihod) nisu prijavljene nadležnim državnim institucijama od strane proizvođača.

4. STATISTIČKA DEFINICIJA NEREGULISANE EKONOMIJE

U statističkom smislu ne postoji termin koji bi bio u potpunosti ekvivalentan ekonomskom terminu neregulisanе ili sive ekonomije. Zvanična statistika koristi termin „neosmatrana“ ili „neopažena ekonomija“ (*non-observed economy*). Polazna tačka za definisanje i analizu neosmatrane ekonomije data je u Sistemu nacionalnih računa (SNA) iz 1993. godine. U SNA iz 2008. godine ovaj pojam je i definisan. U tom kontekstu, neosmatrana ekonomija se odnosi na proizvodne aktivnosti koje nisu obuhvaćene osnovnim izvorima podataka koji se koriste za sastavljanje nacionalnih računa. Razlog neobuhvata može biti to što je u pitanju neformalna aktivnost, pa stoga nije uključena u anketno istraživanje formalnog sektora, ili što je proizvođač namjerno prikrilo legalne aktivnosti, ali i zato što je aktivnost nezakonita. U tom kontekstu, identifikovano je pet kritičnih područja neosmatrane ekonomije: skrivene proizvodne aktivnosti, ilegalne proizvodne aktivnosti, neformalne proizvodne aktivnosti, proizvodnja unutar domaćinstva za sopstvene potrebe i druge aktivnosti izostavljene zbog nedostataka u osnovnom statističkom programu za prikupljanje podataka (OECD, 2002: 37).

Pod skrivenom proizvodnjom podrazumijevaju se one proizvodne aktivnosti koje su produktivne u ekonomskom smislu i prilično legalne, ali su namjerno sakrivene od javnih vlasti radi sljedećeg (SNA, 2008: 100):

- izbjegavanja plaćanja poreza na prihod, dodatu vrijednost ili nekog drugog poreza;
- izbjegavanja plaćanja doprinosa za socijalno osiguranje;
- izbjegavanja poštovanja propisanih radnih standarda u formalnom sektoru (npr. minimalnih plata, maksimalnih radnih sati, zaštite na radu i sl.); i
- izbjegavanja ispunjavanja propisanih administrativnih procedura za privredne subjekte, kao što je popunjavanje statističkih upitnika i sl.

Aktivnosti koje pripadaju skrivenoj ekonomiji su, na primjer, kada menadžment i/ili vlasnici preduzeća odluče da ne prijave dio ili sve svoje prihode kako bi izbjegli direktno ili indirektno oporezivanje, ili odluče da ne poštuju propise o radu i zaposle određeni broj radnika „na crno“ ili odluče da ne registruju preduzeće kako bi izbjegli duge i skupe birokratske procedure, te samozaposleni koji se izjasne kao nezaposleni kako bi primali socijalne naknade.

Uprkos očiglednim praktičnim poteškoćama u prikupljanju podataka o ilegalnoj proizvodnji preporučuje se njeno uključivanje u sistem nacionalnih računa. Pri tome, identifikovane su dvije vrste ilegalnih proizvodnih aktivnosti (SNA, 2008: 100):

- proizvodnja dobara i usluga čiji su prodaja, distribucija ili posjedovanje zabranjeni zakonom (npr. proizvodnja i prodaja droge, prodaja ukradene robe, prostitucija);
- aktivnosti koje su obično legalne, ali postaju ilegalne kada se vrše od strane neovlašćenih lica (npr. obavljanje medicinske prakse bez licence).

Međutim, u nekim slučajevima, teško je povući preciznu granicu između podzemnih i ilegalnih ekonomskih aktivnosti. Na primjer, proizvodnja koja nije u skladu sa standardima bezbjednosti ili je opasna po zdravlje može se smatrati nezakonitom, dok je, sa druge strane, utaja poreza obično krivično djelo. Prihvaćeno je rješenje prema kome se pod skrivenim aktivnostima podrazumijevaju one koje nisu u skladu sa administrativnim procedurama, a pod ilegalnim one koje su povezane sa kriminalnim ponašanjem.

Definicija neformalnog ekonomskog sektora usvojena je na Petnaestoj međunarodnoj konferenciji statistike radne snage (15th ICLS), održanoj pod okriljem Međunarodne organizacije rada (MOR) u januaru 1993. godine, i inkorporirana u konceptualni okvir sistema nacionalnih računa kako bi se postigla usklađenost sa statistikom neformalnog sektora i drugom ekonomskom i socijalnom statistikom. Kako bi bila konzistentna sa SNA okvirom, ova definicija je zasnovana na proizvodnim jedinicama ili preduzećima, više nego na radnim odnosima. Prema tome, neformalni ekonomski sektor predstavlja skup jedinica angažovanih u proizvodnji dobara i usluga sa primarnim ciljem ostvarivanja zaposlenja i prihoda za angažovane osobe. Te jedinice obično posluju sa malim obimom i na niskom nivou organizacije. Radni odnosi, ako postoje, uglavnom su zasnovani na povremenom i sezonskom zapošljavanju, srodstvu i drugim ličnim odnosima, a manje na ugovornim obavezama sa formalnim garancijama. Proizvodne jedinice u neformalnom sektoru imaju karakteristike porodičnih preduzeća. Dakle, fiksni i ostali kapital ne pripadaju preduzeću, nego vlasniku. Vlasnik po pravilu snosi rizik poslovanja i lično je odgovoran za sve dugove i obaveze koje nastanu u toku proizvodnog procesa. Izdatke za proizvodnju je teško odvojiti od izdataka domaćinstva, a kapitalna dobra (kao što su zgrade i transportna sredstva) takođe se mogu koristiti i za poslovne potrebe i za potrebe domaćinstva.

Kako bi se postiglo da proizvodne jedinice uključene u neformalni ekonomski sektor budu donekle homogene, MOR je propisala kriterijume za njihovu identifikaciju (Eurostat, 2014: 125). Prvo, dio ili ukupna proizvodnja preduzeća mora biti namijenjena prodaji ili razmjeni na tržištu. Drugo, preduzeća moraju da ispunjavaju jedan ili više od sljedeća tri kriterijuma:

- *veličina preduzeća* – preduzeće je manje od propisane veličine u smislu broja zaposlenih (ovaj kriterijum može biti različito definisan od zemlje do zemlje, ali je za potrebe međunarodnog izvještavanja svaka zemlja dužna da obezbijedi odvojene podatke za preduzeća sa manje od pet zaposlenih);
- *neregistrovanost preduzeća* – preduzeće nije registrovano u skladu sa formalno-pravnom regulativom;
- *neregistrovanost zaposlenih u preduzeću* – zaposleni u preduzeću nisu formalno registrovani i nemaju ugovore o radu koji bi obavezali poslodavce da plate relevantne poreze i doprinose za socijalno osiguranje po osnovu tih zaposlenih.

Ukoliko preduzeće nije poslodavac, onda je samo drugi od prethodna tri kriterijuma relevantan.

Dakle, prema MOR-u, neformalni ekonomski sektor, u SNA smislu, jeste podsektor institucionalnog sektora domaćinstava. Proizvodne jedinice u ovom podsektoru su porodična neinkorporirana preduzeća (domaćinstva proizvođači koji proizvode tržišnu robu i usluge, ali ne sastavljaju godišnji finansijski izvještaj). U zavisnosti od radnih odnosa, oni su dalje podijeljeni na (Eurostat, 2014: 126):

- *neformalna preduzeća* – porodična preduzeća u kojima rade i koja su u vlasništvu samozaposlenih radnika, a koja mogu da zapošljavaju pomažuće članove domaćinstva i zaposlene na određeno vrijeme, ali nemaju stalno zaposlene radnike;
- *preduzeća sa neformalnim poslodavcima* – porodična preduzeća koja obično zapošljavaju jednog ili više zaposlenih na neodređeno vrijeme. U zavisnosti od nacionalnih propisa, preduzeća sa neformalnim poslodavcima se definišu najčešće prema broju zaposlenih ili na osnovu toga što preduzeće ili zaposleni nisu registrovani. U većini zemalja, poljoprivredna porodična preduzeća se isključuju iz ove grupe, iako je prema ICLS-u to isključivanje opciono, dok SNA 2008 propisuje njihovo uključivanje u ovu grupu.

SNA viđenje neformalne ekonomije se u određenim elementima razlikuje od ranije obrazloženog. Naime, za razliku od MOR-a, prema kojem je jedno od ključnih obilježja za uključivanje porodičnog neinkorporiranog preduzeća u neformalni sektor njegova neregistrovanost, SNA okvir ostavlja mogućnost da proizvodne jedinice u neformalnom sektoru budu i formalno (statistički) obuhvaćene. Na primjer, u slučaju domaćinstva koje pruža usluge iznajmljivanja soba turistima, ostvareni prihod može biti obuhvaćen statističkom anketom o dolascima i noćenju turista. Međutim, kako se izdaci domaćinstva (npr. za struju, vodu) ne mogu izdvojiti od izdataka pružanja usluga iznajmljivanja soba, kao što se ni dio kuće koji se koristi za iznajmljivanje turistima kao imovina ne može odvojiti od ostatka porodične kuće, ovo neinkorporirano porodično preduzeće se ne može smatrati kvazikorporacijom (neinkorporiranim preduzećem za koje je moguće sastaviti godišnji finansijski izvještaj) i ne može se tretirati kao korporacija u nacionalnim računima, nego pripada neformalnom sektoru. Sa druge strane, aktivnosti poput prodaje kolača (žena koja pravi kolače kod kuće po narudžbi) i taksiranje (čovjek koji koristi svoj automobil za prevoz putnika, ali za to nema licencu) mogu biti i neformalne i statistički neobuhvaćene.

Naime, u SNA kontekstu ne postoji formalni sektor, niti stroga podjela na formalni i neformalni sektor. Međutim, moglo bi se prihvatiti da se sve jedinice koje pripadaju sektoru korporacija (uključujući i kvazikorporacije), sektoru države i sektoru neprofitnih institucija koje pružaju usluge domaćinstvima smatraju formalnim sektorom kada je proizvodnja u pitanju. Vodeći se time, SNA definicija neformalnog ekonomskog sektora je šira, jer ona, pored proizvodnih jedinica koje se prema smjernicama MOR-a tretiraju kao neformalne, obuhvata i neinkorporirana porodična preduzeća koja se tretiraju kao formalna (zbog veličine ili registracije), zatim porodična preduzeća koja nisu neinkorporirana, nego su jednostavno smještena u sektor domaćinstava (npr. proizvodne jedinice koje se bave isključivo poljoprivrednom aktivnošću), kao i domaćinstva koja proizvode robu i usluge samostalno za sopstvenu finalnu uporebu, te kolektivna domaćinstva (npr. manastiri, bolnice, starački domovi) (SNA 2008: 477).

Razlikovanje neformalne proizvodnje kao dijela neopažene ekonomije od ilegalne proizvodnje je prilično jednostavno, jer se radi o proizvodnji robe i usluga čija je prodaja i distribucija potpuno legalna. Sa druge strane, razliku između neformalne i skrivene proizvodnje nije uvijek lako napraviti. Međutim, kao kriterijum razlikovanja prihvaćeno je da se neregistracija neformalnih ekonomskih aktivnosti ne preduzima nužno radi izbjegavanja plaćanja poreza i doprinosa za socijalno osiguranje ili nepoštovanja drugih propisa, ali to ne isključuje mogućnost preklapanja ova dva kritična područja.

Domaćinstva koja proizvode robu i usluge samostalno za sopstvenu finalnu upotrebu nisu dio neformalnog sektora prema MOR-u. Ovakva podjela prihvaćena je i od strane OECD-a, koji ih je izdvojio u posebno problemsko područje u svom priručniku *Measuring the Non-Observed Economy*. Sa SNA aspekta, ključno je da se svi elementi neopažene ekonomije obuhvate u nacionalnim računima, a sama podjela između pojedinih pojava oblika nije toliko značajna. Proizvodnja za sopstvenu finalnu upotrebu se definiše kao produktivne aktivnosti koje rezultiraju u robi i uslugama za potrebe potrošnje ili kapitalizacije od strane domaćinstava koja ih proizvode, kao što su (SNA, 2008: 6):

- proizvodnja poljoprivrednih proizvoda u domaćinstvu za sopstvenu finalnu upotrebu;
- proizvodnja drugih dobara u domaćinstvu za sopstvenu finalnu upotrebu, kao što su samostalna izgradnja stambenog prostora, proizvodnja prehrambenih proizvoda, odjeće itd.;
- stambene usluge stanara u sopstvenim stanovima;

- domaće i lične usluge koje pruža plaćeno osoblje unutar domaćinstva, kao što su čuvanje i podučavanje djece, čišćenje, kuvanje, održavanje dvorišta itd.

Preporučuje se da se autput za sopstvenu finalnu upotrebu imputira u nacionalne račune na bazi cijena sličnih roba i usluga na tržištu. Konačno, radi postizanja sveobuhvatnosti, MOR i OECD u ovo problemско područje svrstavaju i proizvodnju preduzetu od strane preduzeća koja nisu klasifikovana ni kao formalna, ni kao neformalna.

Proizvodnja izostavljena zbog nedostataka u osnovnom statističkom programu za prikupljanje podataka se ponekad naziva i statistička skrivena proizvodnja. Ona obuhvata sve produktivne aktivnosti koje su trebale biti obračunate u skladu sa osnovnim programom za prikupljanje podataka, ali su izostavljene zbog statističkih nedostataka. Razlozi zbog kojih određene aktivnosti nisu direktno izmjerene uz pomoć osnovnog statističkog programa mogu se grupisati u tri glavne kategorije:

- *Nepokrivenost preduzeća.* Preduzeća ili dijelovi preduzeća su isključeni iz programa za prikupljanje podataka, iako je, u principu, trebalo da budu obuhvaćeni. To se može dogoditi zbog sljedećih razloga:
 - a) preduzeće je novo i još uvijek nije uključeno u anketno istraživanje;
 - b) preduzeće se smanjilo ispod zahtijevane veličine za uključivanje u anketno istraživanje;
 - c) preduzeće je pogrešno klasifikovano prema vrsti aktivnosti ili prema regionu i na taj način nepropisno isključeno iz okvira istraživanja;
 - d) preduzeće nije evidentirano u registru, zbog nedostatka efikasnosti statističkog sistema ili neažuriranosti registra.
- *Neodziv od strane preduzeća.* Preduzeća su uključena u uzorak, ali od njih nisu prikupljeni podaci, jer je, na primjer, anketni upitnik bio pogrešno adresiran ili preduzeće nije vratilo popunjen upitnik i sl.
- *Podizveštavanje od strane preduzeća.* Podaci su dobijeni od preduzeća, ali su namjerno napravljene greške u izvještavanju od strane ispitanika sa ciljem potcjenjivanja dohotka u poreske svrhe bilo preko preuveličavanja troškova ili preko umanjivanja prihoda. Postoji mogućnost i da su preduzeća dostavila tačne podatke, ali su pogrešno sastavljeni i obrađeni od strane statističara.

Od pet obrazložnih kritičnih područja, neregulisanu ekonomiju u ekonomskom smislu čine samo dva – skrivena i neformalna proizvodnja. Međutim, u zemljama u kojima je postignut visok nivo razvoja statističkog sistema, statističke greške su zanemarljive. Takođe, ilegalne ekonomske aktivnosti su se ranije, zbog pretpostavke da one u zemljama EU ne prelaze 1% BDP-a, isključivale. Iako se od 2014. godine preporučuje njihovo uključivanje, taj zahtjev nije uslovljen prema ESA 2010 (European system of accounts). Vođeci se time, može se reći da je neosmatrana ekonomija približan statistički iskaz sive ekonomije.

5. ANALITIČKI OKVIRI ZA MJERENJE NEOSMATRANE EKONOMIJE

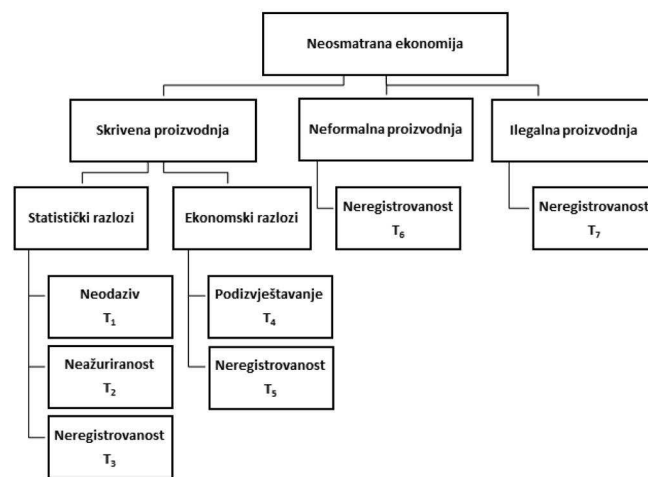
5.1. ISTAT-ov analitički okvir za mjerenje neosmatrane ekonomije

Sa statističke tačke gledišta, mjerenje neosmatrane ekonomije (NOE) teško je zbog njene nezabilježene prirode i procjena koje je

neophodno izvršiti u procesu mjerenja. Stoga ono iziskuje primjenu analitičkog okvira. Jedan od analitičkih okvira koji je široko prihvaćen, čak i od strane OECD-a, jeste djelo Italijanskog državnog instituta za statistiku (Italian National Statistical Institute – ISTAT). Ovaj okvir povezuje NOE pojavne oblike sa statističkim problemima. Prema ISTAT-u, NOE se sastoji od tri komponente: skrivene proizvodnje, neformalne proizvodnje i ilegalne proizvodnje. Skrivena proizvodnja je podijeljena na proizvodnju nedeklarisanu iz ekonomskih razloga i statistički neobuhvaćenu proizvodnju, koja je zapravo pandan proizvodnji neobuhvaćenoj zbog grešaka u statističkom programu za prikupljanje podataka. Takođe, neformalna proizvodnja obuhvata i proizvodnju unutar domaćinstva za sopstvenu finalnu upotrebu. NOE područja identifikovana u ovakvom okviru se zatim posmatraju u kontekstu tri vrste statističkih problema (OECD, 2002: 43):

- neregistrovanost proizvodnih jedinica i neažuriranost informacija – proizvodne jedinice nisu registrovane ili su registrovane, ali pogrešno klasifikovane zbog neadekvatno izvršenog ili neizvršenog ažuriranja podataka iz statističkih i administrativnih izvora;
- neodziv – preduzeća ili domaćinstva nisu popunila statistički upitnik jer ne žele da gube vrijeme ili se plaše da će prosljeđene informacije biti korištene u administrativne i poreske svrhe ili jednostavno zbog toga što upitnik nije dobro dizajniran;
- podizveštavanje – neke od proizvodnih jedinica koje su uključene u anketno istraživanje prosljeđile su u potpunosti popunjene upitnike, ali su prisutne greške u izvještavanju. Ispitanici daju pogrešne izjave statističkoj agenciji zbog namjere potcjenjivanja dohotka u poreske svrhe.

Dijagram 1. ISTAT-ov analitički okvir za mjerenje neosmatrane ekonomije

Izvor: OECD, 2002, str. 43.

Na kraju, sa statističkog aspekta identifikovano je sedam tipova NOE, označenih oznakama od T1 do T7:

- *Statistički neobuhvaćena proizvodnja: neodziv (NOE T1).* Glavna posljedica neodziva jeste neobjektivnost u statističkim izvještajima, jer se pretpostavlja da proizvodne jedinice koje nisu dostavile podatke imaju autput nula;
- *Statistički neobuhvaćena proizvodnja: neažuriranost podataka o proizvodnim jedinicama (NOE T2).* Poslovni registar koji koristi statistički zavod je zastario zbog sljedećih razloga: preduzeća koja više ne postoje su uključena u registar, nova preduzeća nisu evidentirana u registru, informacije o preduzeću su pogrešne jer je došlo do spajanja, podjele preduzeća itd., netačni podaci o vrsti ekonomske aktivnosti, veličini ili adresi preduzeća;

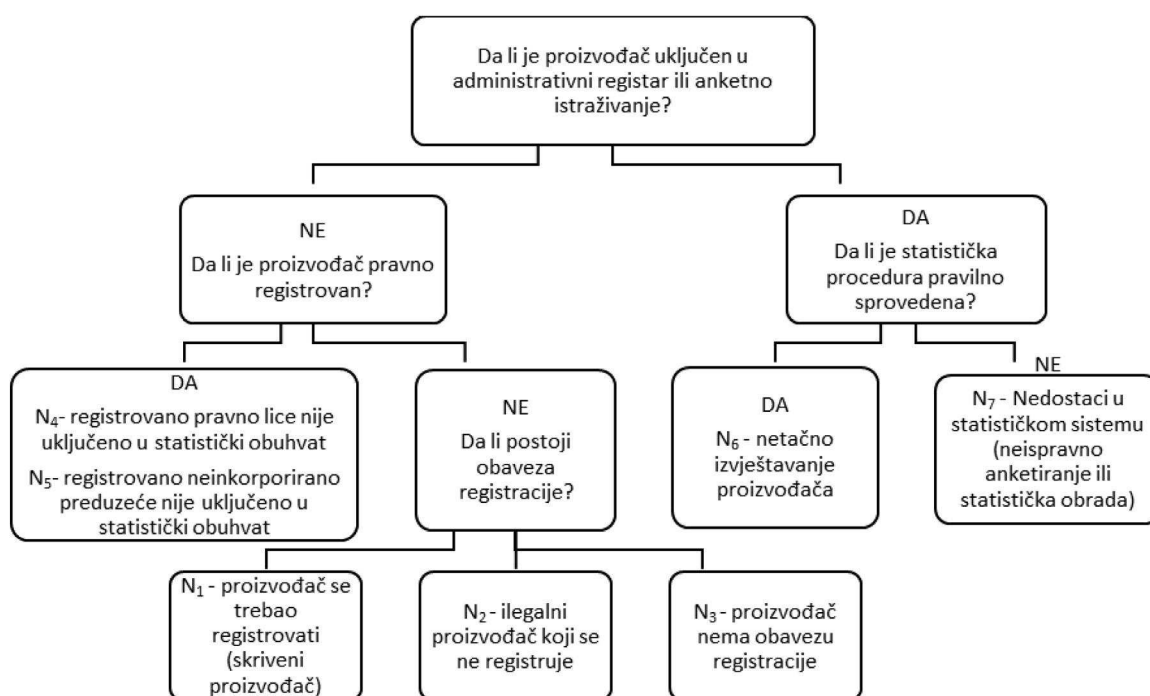
- *Statistički neobuhvaćena proizvodnja: proizvodne jedinice nisu registrovane (NOE T3).* Preduzeća mogu da budu izostavljena iz baze podataka iz statističkih razloga, a ne zbog izbjegavanja prijavljivanja javnim vlastima. Ovaj statistički problem može nastati iz raznih razloga: velikog obima prometa preduzeća, nedostataka adekvatnih statističkih zakona i pravila, neefikasnosti statističkog sistema, izbjegavanja registracije od strane preduzeća ili nepostojanja obaveze registracije;
- *Proizvodnja nedeklarisana iz ekonomskih razloga: podizveštavanje (NOE T4).* Kao što je već navedeno, prijavljeni dohodak može biti potcijenjen kako bi se izbjeglo plaćanje poreza, doprinosa i sl.;
- *Proizvodnja nedeklarisana iz ekonomskih razloga: proizvodne jedinice nisu registrovane (NOE T5).* Neka preduzeća mogu biti neobuhvaćena, jer ih vlasnik nije registrovao kod nadležnih državnih institucija, kako bi izbjegao dodatne troškove, kao što su porez na dodatu vrijednost, doprinosi za socijalno osiguranje zaposlenih, troškovi povezani sa obezbjeđivanjem neophodnih sigurnosnih i zdravstvenih uslova na radu itd.
- *Neformalna proizvodnja: proizvodne jedinice nisu registrovane (NOE T6).* Kao što je već navedeno, neregistrovanost proizvodnih jedinica može da bude kriterijum za definisanje neformalnog ekonomskog sektora unutar institucionalnog sektora domaćinstva. Takođe, proizvodne jedinice mogu biti neregistrovane i iz razloga što ne postoji zakonski propisana obaveza registracije;
- *Illegalna proizvodnja: proizvodne jedinice nisu registrovane (NOE T7).* U većini slučajeva, ilegalne proizvodne jedinice nisu registrovane, jer je njihova djelatnost zabranjena zakonom. U nekim slučajevima, one mogu biti registrovane, ali pod netačnim opisom aktivnosti (na primjer, ilegalna kockarnica može biti registrovana kao noćni klub).

5.2. Eurostatov tabelarni pristup za postizanje sveobuhvatnosti nacionalnih računa

Eurostat je 1996. godine počeo sa radom sa zemljama kandidatima, a današnjim zemljama članicama EU, na unapređenju usklađenosti, pouzdanosti i obuhvata njihovih nacionalnih računa. U tu svrhu, tokom godina preduzet je značajan broj projekata, a jedan od najznačajnijih je pilot-projekat za postizanje sveobuhvatnosti nacionalnih računa (*Pilot Projects of Exhaustiveness*), koji je proveden u dvije etape, prva od 1998. do 2000. godine, a druga od 2002. do 2003. godine. Svrha projekta je bila da se prevaziđu razlike u konceptima, definicijama i metodama obuhvata i identifikuju oblici propusta u nacionalnim računima. Prvom etapom definisana je metodologija i standardne tablice za tzv. Eurostatov tabelarni pristup (*Eurostat's tabular approach to exhaustiveness*) zemalja kandidata, a drugom je definisani tabelarni pristup detaljnije razrađen. U skladu sa rezultatima tog projekta, sve nove zemlje članice bile su dužne da u obračun službenog BDP-a uključe i procjenu neosmatrane (sive) ekonomije koja je posljedica ekonomskih ili statističkih razloga. Uključivanje sive ekonomije u BDP je posebno značajno, jer se time mijenjaju obaveze i potraživanja novih zemalja članica EU u smislu finansiranja i povlačenja sredstava iz evropskih fondova.

U Eurostatovom pristupu, klasifikacija oblika propusta u obuhvatu nacionalnih računa, odnosno pojavnih oblika neosmatrane (sive) ekonomije, zasnovana je na karakteristikama proizvođača, odnosno načinu prikupljanja podataka od njih (dijagram 2). Nezavisno od njihove međusobne isključivosti, u praksi ipak može doći do određenih preklapanja. Međutim, cilj Eurostatove klasifikacije tipova propusta u obuhvatu jeste da obezbijedi da su svi potencijalni propusti uzeti u obzir i da se nijedna aktivnost ne obračunava duplo, a sve sa krajnjim ciljem precizne i sveobuhvatne procjene BDP-a. Dakle, klasifikacija sama po sebi nije cilj, niti je alokacija pojedinih oblika neobuhvaćenih aktivnosti na jedan ili drugi tip od presudne važnosti. Važno je da zemlje slijede konzistentan skup procedura, kako bi dobijeni rezultati bili što je moguće više međusobno uporedivi.

Dijagram 2. Eurostatov pristup identifikovanju tipova propusta u nacionalnim računima

Kao što se može uočiti sa dijagrama, Eurostatov okvir za mjerenje neosmatrane ekonomije je modifikacija ISTAT-ovog okvira, ali sa bolje razrađenom klasifikacijom njenih pojava oblika. Naime, prema ovom pristupu, razlikuje se sedam tipova propusta u obuhvatu nacionalnih računa (N1–N7), odnosno izvora sive ekonomije (Eurostat, 2005: 10):

- *Proizvođač je trebalo da se registruje – skriveni proizvođač (N1)*. Proizvođač se namjerno nije registrovao kako bi izbjegao plaćanje poreza i doprinosa za socijalno osiguranje. To su obično mali proizvođači čiji promet prelazi prag za prijavu ostvarenog dohotka poreskim vlastima. Ovaj tip ne uključuje sve skrivene aktivnosti, jer su neke povezane sa tipom N6;
- *Ilegalni proizvođač koji nije registrovan (N2)*. Proizvođač se namjerno nije registrovao kao pravno lice ili kao preduzetnik, jer je uključen u nezakonite aktivnosti. Tip N2 ne uključuje nezakonite aktivnosti registrovanih pravnih lica ili preduzetnika (neinkorporiranih preduzeća) koji prijavljuju (ili ne prijavljuju) svoje aktivnosti pod oznakom legalnih aktivnosti. Te aktivnosti se ne uključuju ni u jedan drugi tip, jer su obuhvaćene BDP-om, ali su pogrešno klasifikovane po djelatnostima;
- *Proizvođač nema obavezu registracije (N3)*. Proizvođač nije obavezan da se registruje, jer nema tržišni output. To su obično netržišni proizvođači, odnosno domaćinstva koja su uključena u proizvodnju dobara za vlastitu finalnu upotrebu ili za vlastite investicije, kao i u izgradnju, dogradnju i popravak objekata za stanovanje. N3 obuhvata i proizvođače koji imaju tržišni output, ali toliko malog obima da ne prelazi prag iznad kojeg se od proizvođača zahtijeva da se registruje kao preduzetnik. Takođe, u ovaj tip su uključene i domaće i lične usluge koje pruža plaćeno osoblje, ukoliko one nisu obuhvaćene zvaničnom statistikom;
- *Registrovano pravno lice nije uključeno u statistički obuhvat (N4)*. Pravno lice može biti isključeno iz statističkog obuhvata iz nekoliko razloga: poslovni registar je zastario ili je ažuriranje neadekvatno izvršeno, klasifikacija podataka (po djelatnostima, veličini ili regiji) netačna je, njegova veličina je ispod propisane granice za uključivanje u anketni uzorak i sl.;
- *Registrovani preduzetnik (neinkorporirano preduzeće) nije uključeno u statistički obuhvat (N5)*. Postoje različiti razlozi zbog kojih registrovani preduzetnik može biti isključen iz statističkog obuhvata. Na primjer, statistička agencija ne sprovodi anketu sa preduzetnicima; registrovani preduzetnik nije naveden u administrativnom registru koji je dostavljen statističkog agenciji ili je naveden, ali je sistematski isključen iz bilo kog istraživanja preduzetnika; registrovani preduzetnik nije uključen u anketni uzorak jer je njegova klasifikacija (po djelatnosti, veličini ili regiji) nepravilno izvršena;
- *Netačno izvještavanje proizvođača (N6)*. Netačno izvještavanje od strane proizvođača uglavnom podrazumijeva potcjenjivanje bruto outputa ili precjenjivanje međufazne potrošnje, kako bi se umanjilo plaćanje poreza na dohodak, poreza na dodatu vrijednost ili drugih poreza, kao i doprinosa za socijalno osiguranje. Netačno izvještavanje obično uključuje vođenje „duplih“ knjiga, isplatu plata „na ruke“ koje se prikazuju kao međufazna potrošnja, naplatu u gotovom bez izdavanja računa, PDV prevare i sl.;
- *Nedostaci u statističkom sistemu (N7)*. Tip N7 je podijeljen na N7a – podaci koji su nepotpuni, neprikupljeni ili se ne mogu direktno prikupiti i N7b – podaci koji su pogrešno obrađeni ili sastavljeni od strane statističara. Sljedeće oblike statističkih propusta u obuhvatu bi trebalo ispitati: obrada neodaziva proizvodnih jedinica, proizvodnja za sopstvenu finalnu upotrebu od strane tržišnih proizvođača, napojnice, plate i naknade u naturi i sekundarne aktivnosti.

Izuzetno koristan dio Eurostatovog okvira je prateća dokumentacija, koja se sastoji od tri tabele. Prva tabela sadrži unakrsnu listu tipova

propusta u obuhvatu nacionalnih računa i glavnih komponenata sistema nacionalnih računa, zajedno sa iznosom korekcija izvršenih prilikom sastavljanja računa za svaki od tih tipova. Lista komponenti nacionalnih računa je podijeljena na tri dijela – proizvodne, rashodovne i dohodovne komponente. Proizvodne komponente su dalje klasifikovane po institucionalnim sektorima i djelatnostima, kao i po veličini unutar svakog sektora. Komponente prihoda imaju sličnu strukturu, dok su rashodovne komponente podijeljene kao i uobičajeno u sistemu nacionalnih računa. Takođe, postoji i prostor za unos ilegalnih ekonomskih aktivnosti. Druga tabela takođe ima tri dijela, po jedan za svaki pristup u sastavljanju nacionalnih računa. Svaki dio obuhvata listu korekcija u obuhvatu prema tipu korekcije, komponentama nacionalnih računa, izvorima podataka, apsolutnoj veličini korekcije i relativnoj veličini korekcije. Konačno, u trećoj tabeli sumiraju se izvršene korekcije po osnovu pojedinih vrsta propusta u nacionalnim računima, i to za komponente proizvodnog i rashodovnog pristupa.

6. STATISTIČKE METODE MJERENJA NEOSMATRANE EKONOMIJE

Prethodno obrađeni ISTAT-ov i Eurostatov okvir za uključivanje neosmatrane ekonomije u sistem nacionalnih računa su najviše primijenjeni u međunarodnoj praksi. Slično tome, postoje i opšteprihvaćeni izvori podataka i metode za procjenu veličine identifikovanih pojava oblika neosmatrane ekonomije i postizanje sveobuhvatnosti nacionalnih računa.

Najčešće korišteni izvori podataka za uočavanje sive ekonomije su poljoprivredni popis, poslovna statistika, anketa o potrošnji domaćinstava, popis stanovništva, anketa o radnoj snazi, poreske i fiskalne evidencije, policijski dosijei, evidencija socijalne službe i statistika spoljne trgovine. Shodno izvorima podataka, statističke metode procjene neosmatrane ekonomije se dijele na:

- direktne, koje neosmatranu ekonomiju procjenjuju direktno na osnovu anketnih istraživanja, kao što su anketa o potrošnji, anketa o dohotku, anketa o radnoj snazi i sl.;
- indirektne metode procjene, na osnovu već raspoloživih podataka.

Indirektne metode procjene neosmatrane ekonomije za potrebe njenog uključivanja u obračun BDP-a se dalje dijele prema tipu na sljedeće (Eurostat, 2014: 123–124):

- *Metode zasnovane na ponudi* se oslanjaju na podatke o ponudi inputa koji se koriste za proizvodnju robe i usluga. Pod inputom se u ovom kontekstu može podrazumijevati više osnovnih sirovina koje se koriste u proizvodnji, samo jedna glavna sirovina, rad, zemljište, fiksni akcijski kapital i sl. Dakle, ove metode procjenjuju vrijednost outputa (proizvodnje) i dodatu vrijednost iz ulaznih podataka (inputa), koristeći se racijama input/output i input/ dodata vrijednost. Poželjno je da se ovi raciji izračunavaju pomoću ad hoc istraživanja za sadašnji period zbog moguće promjene produktivnosti i relativnih cijena inputa i outputa tokom vremena, ali je moguće koristiti i racije iz prethodnog perioda, uz njihovo prilagođavanje pomoću odgovarajućih indikatora cijena. Najčešće korišćena metoda iz ove grupe je metoda ponude na tržištu rada, koju je prvo upotrijebio ISTAT 80-ih godina. U suštini, ova metoda se svodi na tri koraka. U prvom koraku procjenjuje se odnos ponude radne snage i BDP-a za odabranu ekonomsku aktivnost ili kategoriju preduzeća, a na osnovu ankete o radnoj snazi ili drugih demografskih izvora (npr. popisa). U drugom koraku procjenjuje se output i dodatna vrijednost po jedinici rada za istu ekonomsku aktivnost i kategoriju preduzeća na osnovu redovnih

ili namjenskih anketnih istraživanja preduzeća. I, konačno, u trećem koraku množi se ponuda inputa radne snage sa prethodno procijenjenim racijama kako bi se dobio stvarni autput i dodata vrijednost za odabranu aktivnost i kategoriju preduzeća;

- *Metode zasnovane na tražnji* imaju za cilj utvrđivanje proizvodnje pomoću pokazatelja konkretne upotrebe dobara i usluga, koji dovoljno značajno određuju veličinu te proizvodnje. Ti pokazatelji su, na primjer, izdaci domaćinstava za finalnu potrošnju određenih roba i usluga (kao što su zdravstvene usluge i lične usluge u domaćinstvu), upotreba gotovog proizvoda kao sirovine (kao što je obrada poljoprivrednih proizvoda), izvoz (glavni izvozni proizvodi) ili administrativni podaci koji ukazuju na potražnju za određenim proizvodima (kao što su podaci o broju registrovanih motornih vozila i izdatih građevinskih dozvola);
- *Metode zasnovane na prihodima*. Ove metode koriste raspoložive administrativne podatke o pojedinim kategorijama prihoda (na primjer, informacije o porezu na dohodak i doprinosima za socijalno osiguranje uplaćenim od strane samozaposlenih lica i privatnih preduzetnika) kako bi procijenile proizvodnju koja je administrativno regulisana. Međutim, ovaj pristup nije toliko značajan, budući da su korekcije u nacionalnim računima obično potrebne kod obračuna aktivnosti koje nisu prijavljene poreskim vlastima ili u slučaju prijavljivanja nižeg dohotka u poreske svrhe;
- *Metod protoka robe*. Prema ovoj metodi, procjenjuje se izlaz robe preko uravnoteženja ukupne ponude i upotrebe te robe, uz pomoć računovodstvene jednačine. Ovaj model je efikasan ukoliko se proizvod primarno koristi za jednu ili više namjena i ako su dostupni precizni podaci o njegovoj upotrebi.

Prethodno obrazložene direktne i indirektno statističke metode koriste se za mjerenje neosmatrane ekonomije po komponentama proizvodnog pristupa obračuna BDP-a. Generalno, u većini zemalja, metode mjerenja neosmatrane ekonomije po komponentama rashodovnog pristupa su manje razvijene. Glavni razlozi bi mogli biti tradicionalni fokus na proizvodnu statistiku, ali i nedostupnost sveobuhvatnih osnovnih podataka o potrošnji. Stoga se za obračun po rashodovnom pristupu uglavnom koriste indirektno metode prikupljanja podataka. U tom kontekstu, i mjerenje neosmatrane ekonomije se svodi na sveobuhvatnu procjenu rashodovnih komponenti BDP-a (finalne potrošnje domaćinstava, finalne potrošnje države, finalne potrošnje neprofitnih institucija koje pružaju usluge domaćinstvima, investicija u osnovne fondove, promjena u zalihama, uvoza i izvoza robe i usluga) na osnovu više različitih izvora podataka.

ZAKLJUČAK

Vodeće međunarodne asocijacije (Ujedinjene nacije, Međunarodni monetarni fond, Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj, Evropska komisija i Svjetska banka) propisale su 1993. godine obavezno uključivanje određenih oblika sive ekonomije u sistem nacionalnih računa zbog njenog značajnog uticaja na stanje i kretanje ključnih makroekonomskih kategorija, posebno u zemljama u tranziciji, gdje je ovaj problem znatno izraženiji. Međutim, SNA 1993, kao i kasniji SNA 2008, pružaju samo najopštiju klasifikaciju pojava oblika sive, odnosno neosmatrane ekonomije, dok je detaljna podjela i izbor metoda mjerenja prepušten svakoj zemlji pojedinačno. Ipak, u praksi su se najbolje pokazala dva analitička okvira za mjerenje neosmatrane ekonomije – ISTAT-ov i Eurostatov.

Eurostatov okvir ima najbolje razrađenu klasifikaciju tipova neosmatrane ekonomije, kao i najpodrobniju proceduru obračuna.

Osim toga, u osnovi Eurostatovog pristupa je primjena više statističkih metoda koje se oslanjaju na administrativne podatke i direktna istraživanja, što ga čini znatno pouzdanijim za potrebe izrade nacionalnih računa od naučnih metoda koje su zasnovane na različitim pretpostavkama. Izvorno je namijenjen zemljama kandidatima za ulazak u EU, ali je danas, osim u zemljama EU, široko primijenjen u svim zemljama koje imaju namjeru pristupanja zajednici. Time je ovaj pristup omogućio postizanje pouzdanih, sveobuhvatnih i međusobno uporedivih nacionalnih računa.

Međutim, Eurostatova metoda, iako najpouzdanija, daje najnižu (donju) granicu procjene veličine sive ekonomije, prije svega jer učesnici u anketama, čak i anonimno, izbjegavaju da priznaju da posluju u neregulisanom ekonomskom sektoru, a posebno da se bave ilegalnim ekonomskim aktivnostima. Takođe, statističko obuhvaćanje neregulisanu ekonomije ne rješava problem. Time nisu otklonjeni uzroci stvaranja paralelnog ekonomskog sektora. Nadalje, ove ekonomske aktivnosti i dalje ostaju formalno-pravno neregistrovane, sa svim negativnim posljedicama na privredu i društvo u jednoj zemlji – smanjenje budžetskih i drugih javnih prihoda, povećanje poreskog opterećenja u formalnom sektoru, redukciju javnih rashoda, odnosno smanjenje dostupnosti kvalitetnih javnih dobara i usluga i sl.

IZVORI

1. Eurostat. (2005). Eurostat's Tabular Approach to Exhaustiveness: Guidelines. Luxembourg.
2. Eurostat. (2013). European system of accounts 2010. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
3. Eurostat. (2014). Essential SNA: Building the basics. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
4. Feige, E. L. (1979). „How Big is the Irregular Economy?“. *Challenge*, 22(1), 5–13.
5. Frey, S. B. (1984). „The Hidden Economy: State and Prospect for Measurement“. *Review of Income and Wealth*, 30(1), 1–23.
6. Mikulić, D. (2000). „Procjena neslužbenog gospodarstva u Hrvatskoj 1998. godine sustavom nacionalnih računa“. *Privredna kretanja i ekonomska politika*, 83/00, 35–95.
7. OECD. (2002). Measuring the Non-Observed Economy – A Handbook. Paris: OECD Publications Service.
8. Schneider, F. (1994). „Measuring the size and development of the shadow economy. Can the causes be found and the obstacles be overcome?“. *Essays on Economic Psychology*, 193–212, Heidelberg: Springer Publishing Company.
9. Schneider, F., Enste, D. (2000). „Shadow Economies: Size, Causes and Consequences“. *The Journal of Economic Literature*, 38(1), 77–114.
10. Tanzi, V. (1983). „The Underground Economy in the United States: Annual Estimates 1930–1980“. IMF-Staff Papers, 30/2, 283–305.
11. UN, IMF, OECD, EC, WB. (1993). System of National Accounts 1993. Brussels/Luxembourg, New York, Paris, Washington D.C.
12. UN, IMF, OECD, EC, WB. (2009). System of National Accounts 2008. New York.